

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá / Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies

URL časopisu / URL of the journal: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Autor(i) / Author(s): Marcela Gbúrová
Článok / Article: Hlasistický reformizmus a pokus Vavra Šrobára o teóriu demokracie
Vydavateľ / Publisher: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica

Odporúčaná forma citácie článku / Recommended form for quotation of the article:

GBÚROVÁ, M. 2017. Hlasistický reformizmus a pokus Vavra Šrobára o teóriu demokracie. In *Politické vedy*. [online]. Roč. 20, č. 1, 2017. ISSN 1335 – 2741, s.64-79. Dostupné na internete: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk/archiv-vydani/2017/1-2017/marcela-gburopa.html>.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu *Politické vedy*. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

HLASISTICKÝ REFORMIZMUS A POKUS VAVRA ŠROBÁRA O TEÓRIU DEMOKRACIE¹

HLASISTIC REFORMISM AND AN ATTEMPT BY VAVRO ŠROBÁR TO DEVELOP A THEORY OF DEMOCRACY

Marcela Gbúrová*

ABSTRACT

Vavro Šrobár (1867-1950) was the protagonist of the Hlasistic movement in Slovakia and in 1919 he published the book entitled "Government of the People in a Democracy". The aim of this paper is to provide a detailed analysis of this book and all its chapters from the perspective of political science. The book originated as an attempt by the author to "instruct the Slovak people" of the brief history of the Czechoslovak State and also to instruct the civil public in the virtues and deficiencies arising from the model of democracy as the "government of the people". The result of the analysis of the model of democracy as derived by Šrobár is summarizing the advantages of this model, of which the present author has chosen six dominant signs: 1) The Government shall be under the control of the Parliament and public opinion. 2) The best form of political discourse is realism in politics. 3) In a democratic State, there are no subjects, just citizens. 4) The laws are only good when they have their legitimacy and lawfulness. 5) The State's Democratic establishment educates its citizens and teaches them how to think politically. 6) The well-functioning democratic establishment prevents social inequalities, which are the cause of revolutions.

Key words: Hlasists, Vavro Šrobár, theory of democracy, the government of the people, politics, laws, the magazine Hlas, T. G. Masaryk, Émile Louis Victor de Laveleye

Úvod

Problematika slovenského politického myslenia na konci 19. a začiatku 20. storočia sa po roku 1990 stala stredobodom záujmu novo sa formujúcej

* Prof. PhDr. Marcela Gbúrová, CSc. pôsobí ako vedúca katedry a profesorka na Katedre politológie, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Moyzesova 9, 040 01 Košice, Slovenská republika, e-mail: marcela.gburova@upjs.sk.

¹ Štúdiá vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu KEGA 021UPJŠ-4/2016 Modernizácia politologického vzdelávania na UPJŠ v Košiciach 1/2016 – 12/2018.

slovenskej politologickej komunity. Bolo to celkom pochopiteľné, pretože počas socialistickej etapy vo vývoji slovenskej spoločnosti sa nerozvíjala pluralita politického myslenia, to značí, že teórie, myšlienky a hodnoty rozličných prúdov západnej politickej filozofie a politickej praxe, vrátane teórií, myšlienok a hodnôt slovenského politického myslenia v 19. a v prvej polovici 20. storočia sa nemohli propagovať a pripomínať, nanajvýš iba v negatívnej podobe. Problematickejšie sa dokonca aj sociálnodemokratický, resp. socialistický ideový prúd, ktorý sa začal rozvíjať v slovenskej verejnej politike na konci 19. a začiatku 20. storočia. Z dejín slovenského politického myslenia celkom vypadol liberálny ideový prúd, pričom politický konzervativizmus sa väčšinou spájal s politickým a ideovým spiatočníctvom, národným socializmom a klérofašizmom (bližšie Gbúrová, M – Dobiaš, D., 2014, s. 105 – 197).

Cieľom tohto príspevku je sprítomniť tému liberalizmu v dejinách slovenského politického myslenia. Osobitný dôraz sa v ňom kladie na obdobie konca 19. a začiatku 20. storočia, v ktorom do modernizačného procesu slovenskej politiky a spoločnosti prenikli liberálne myšlienky. Ich nositeľom bola časť mladej slovenskej inteligencie sústredená okolo časopisu Hlas. Príspevok sa osobitne venuje protagonistovi tohto politického a myšlienkového prúdu **Vavrovi Šrobárovi** a jeho pokusu predstaviť slovenskej spoločnosti teoretický koncept liberálnej demokracie.

Vzhľadom na tematické ukotvenie príspevku v dejinách slovenského politického myslenia je jeho dominantnou výskumnou metódou historická politologická analýza kombinovaná s metódami skúmajúcimi teoretické koncepty politických ideológií, teórií, smerov, prúdov.

1 Hlasistické hnutie – základné znaky

Rozhranie 19. a 20. storočia bolo pre slovenskú politiku prelomové v tom, že od toho času až doteraz prebieha raz vyhotený a inokedy latentný, ale vždy do značnej miery určujúci konflikt medzi liberálnymi a konzervatívnymi myšlienkami. Tento konflikt vyvolala časť mladej slovenskej inteligencie (**Vavro Šrobár, Pavol Blaho, Milan Hodža, Anton Štefánek, Fedor Houdek, Ondrej Kalina** – obč. m. **Ján Smetanay**), ktorá pod vplyvom českého filozofa a sociológa **T. G. Masaryka** začala na Slovensku propagovať ideové prúdy rozličnej proveniencie s cieľom modernizovať slovenskú spoločnosť, t. j. meniť ju a pretvárať podľa modernizačných politických a ideových procesov nekonzervatívneho charakteru. Nástrojom, komunikačným prostriedkom a

neskôr i jej symbolom sa stal časopis *Hlas*, ktorý vychádzal v neveľkom náklade (spočiatku 700 – 800, neskôr už iba 200 exemplárov) v rokoch 1898 – 1904 (*Hlas*, 2017), čo možno pripísať tomu, že primárne nebol orientovaný na masového čitateľa, ale len na slovenskú inteligenciu. Svoj modernizačný projekt hlasisti orientovali najmä na tzv. národnú otázku, ktorú vnímali v masarykovskom zmysle ako celostne poňatý súbor spoločenských, ekonomických a kultúrnych problémov spätých s postavením Slovenska vo vtedajšom Uhorsku. Riešenie tejto otázky spájali aj s mravným rozmerom konania a s empiricko-rationálnym prístupom k predmetnej skutočnosti, čo bolo v príkrom rozpore s tradičnou národno-konzervatívnou a idealistickou myšlienkovou orientáciou slovenskej inteligencie. (Klobucký, 2006, s. 165)

Treba zdôrazniť, že uvedená pozícia hlasistov bola ich slabou, ale súčasne aj silnou stránkou.

Slabá stránka sa viazala na ich reformistický program, ktorý nevychádzal z vlastných teoreticko-filozofických zdrojov. Nikto z hlasistov nebol teoretikom politiky či filozofom so špecializáciou na modernistický filozoficko-politický diskurz. Tento nedostatok suplovali recepciou masarykovského ideového programu a z neho vychádzajúcej politickej orientácie. Silnou stránkou odvodenej ideovo-teoretickej platformy hlasistov bolo ich vnútorné presvedčenie, že ponúkaný politicko-osvetový program, ktorého najsilnejšou stránkou bola masarykovsky chápaná osveta a drobná práca pre národ (jej podstata spočívala v pomalom, ale kontinuálnom pretváraní spoločnosti pomocou dosahovania malých, ale viditeľných zmien), osloví nielen predstaviteľov mladej slovenskej inteligencie, ale aj staršiu generáciu „*bez rozdielu náboženského alebo filozofického nazerania na svet.*“ (Štefánek, 1903, s. 357) V súvislosti s takto chápanou prácou pre národ chceli „*vykonať revíziu národného programu literárnou revolúciou, znárodniť vedu, prehĺbiť a doplniť vedecké a filozofické vzdelanie, organizovať vedeckú prácu, urobiť prácu vôbec, ale najmä prácu osvetovú a drobnú, súčasťou životného programu jednotlivca a národa.*“ (Klobucký, 2006, s. 129) Odvrátenou stránkou uvedenej hlasistickej platformy bol fakt, že požiadavky drobnej osvetovej práce, určené širokým ľudovým vrstvám, precizovali prostredníctvom časopisu *Hlas*, ktorý mal nízky náklad a čitateľskú orientáciu na málopočetnú a politicky rozdielne orientovanú domácu inteligenciu.

Jedným z najpodstatnejších politických cieľov hlasistickej skupiny bola demokratizácia spoločnosti. Neusilovali sa o „*salónnu demokraciu*“ a „*národopisný lyrizmus*“ (Hodža, 1904, s. 164), čo bolo dosť charakteristické

pre konzervatívnu skupinu slovenských intelektuálov na čele so **S. H. Vajanským**, ale o demokratickú politickú výchovu širokých vrstiev slovenského obyvateľstva. Aby táto výchova bola účinná, potrebovali ukázať, že sa vyznajú nielen v teórii demokracie, ale aj v jej uplatnení v realite politického a verejného života. O takýto model demokracie sa pokúsil aj protagonistu hlasistického hnutia na Slovensku **Vavro Šrobár** (1867 – 1950).

2 Vavro Šrobár a jeho pokus o politologický koncept teórie demokracie

Predstavu o tejto kľúčovej téme politickej teórie a praxe mal **Vavro Šrobár** značne vyprofilovanú už pred vstupom do tzv. vysokej politiky². Utváral ju postupne od svojich pražských štúdií medicíny (1888 – 1898). Svedčia o tom jednak jeho osobné výpovede zhrnuté v knihe *Z môjho života* (Šrobár, 1946), v ktorej zachytáva rôznorodé udalosti zo svojho života od mladosti po vstup do „veľkej“ politiky, ďalej jeho edičné aktivity (spoluúčasť na programovej koncepcii a redigovaní časopisov *Hlas* a *Nové časy*), jeho publicistické príspevky (najmä na stránkach časopisov *Hlas*, *Slovenský obzor*, *Prúdy*) a jeho politická činnosť (spoluúčasť na tvorbe programu Strany poľnohospodárstva a roľníckeho ľudu, politická aktivita v boji za samostatný československý štát, aktívna účasť na prvomájovej manifestácii slovenských robotníkov v roku 1918 v Liptovskom Mikuláši).

Vzhľadom na prijatú masarykovskú koncepciu osvetovej, vzdelávacej a ľudovýchovej orientácie politického aktivizmu rozhodol sa vydať knižnú prácu politologického charakteru (Šrobár, 1920), v ktorej si vytýčil dva ciele: 1. „*poučiť slovenský ľud*“ o krátkej histórii československého štátu; 2. „*Osvietiť*“ občianskej verejnosti „*prednosti*“, „*dobrodenia*“ i „*nedostatky*“ vyplývajúce z modelu demokracie ako „*vlády ľudu*“.

Na úvod analýzy Šrobárovej knižnej práce treba zdôrazniť jeho mravnú osobnosťnú črtu, ktorá sa prejavila nielen v jeho politickej činnosti, ale aj pri písaní tohto politologického diela. V politickej činnosti sa explicitne postavil proti machiavellistickým praktikám v politike, podľa ktorých morálne normy nemožno podriaďovať politickým normám³. V publicistickej činnosti dbal na odborné pravidlá

² 14. 11. 1918 sa stal ministrom zdravotníctva a ministrom pre správu Slovenska vo vláde „*všennárodnej koalície*“, ktorej predsedal **Karel Kramář**.

³ Zjednodušene povedané, machiavellistický koncept politickej osobnosti vylučuje zo svojho zorného poľa morálku. Jeho prístup k riešeniu politických otázok je pragmatický, účelový a utilitaristický.

práce s autentickým a autorizovaným textovým materiálom. V samotnej knihe mal tento prístup dvojaké vyústenie. Prvý cieľ knihy si netrúfal splniť sám. Preto dal priestor odborne fundovanejším autorom a zároveň svojim kolegom z osobitného slovenského oddelenia Národného výboru pracujúceho na usporiadaní nových pomerov v samostatnej Československej republike (**J. Halla**, **I. Markovič**, **F. Votruba**), ktorí napísali historiograficky koncipované príspevky o genéze vzniku Československej republiky⁴. Druhý cieľ knihy sa podujal splniť sám. Keďže sa necítil byť natoľko politologicky fundovaný v komplikovanej problematike teórie demokracie, aby predložil čitateľom svoj vlastný koncept, dal im k dispozícii kompilovanú verziu, na ktorej sa podieľali viacerí autori. Autora základného teoretického prameňa o demokracii – belgického znalca politiky a ekonómie **Emile de Laveleya** (1822 – 1892), na ktorého sa často v práci odvoláva a cituje z neho, predstavil osobitne. (Šrobár, 1920, s. 9) Napriek nízkej miere Šrobárovho podielu⁵ na tvorbe predloženej teórie demokracie treba vyzdvihnúť fakt, že sa s ňou nielen stotožnil, ale usiloval sa prepojiť jednotlivé úrovne teoretickej reflexie demokracie s riešením praktických otázok reálnej politiky.

Teória demokracie, ktorú **Šrobár** politicky cielene predstavil predovšetkým slovenskému čitateľovi s nerozvinutým politickým vedomím, musela obsahovať metodicky prehľadne usporiadaný systém poznatkov historiografického, politologického a prakticko-politického charakteru. Musel z nej jasne vyplývať záver, že demokracia nie je negáciou absolutizmu, ale je kvalitatívne vyšším, pozitívnym štádiom politického, hospodárskeho, sociálneho a mravného vývoja spoločnosti.

Namiesto záchranu politiky ako služby občianskej verejnosti sústreďuje sa na záchranu vlastných stranícko-politických, resp. osobných mocenských záujmov. **Šrobár** uvedený problém, ktorý nazval „*užívaním nemravných prostriedkov k dosahovaniu politických cieľov*“, otvoril v súvislosti s charakteristikou Hlinkovej politickej metódy (nazval ju „*zabijáckou politikou*“), ktorú prirodňoval k politickým praktikám maďarskej „*politologickej školy*“ spred roka 1918. (Šrobár, 1946, s. 281)

⁴ **J. Halla** je autorom úvodnej časti práce pod názvom *Češi a Slováci pod vládou Habsburgov* (Šrobár, 1920, s. 10 – 19), **I. Markovič** napísal nasledujúcu časť práce, ktorej dal názov *Revolučná činnosť za hranicou*. (Šrobár, 1920, s. 20 – 26) **F. Votruba** zostavil a skomentoval politické dokumenty súvisiace s utváraním Československej republiky a najmä so slovenskou účasťou na vzniku nového štátu (*Manifést Lipt. Sväto-mikulášsky a iné prejavy, Česká štátoprávna deklarácia zo dňa 30. Května 1917, Deklarácia českého generálneho snemu zo dňa 6. januára 1918, Z REZOLÚCIE prijatej na verejnom ľudovom zhromaždení v Liptovskom Svätom Mikuláši dňa 1. mája 1918, Proklamácia Národného výboru československého o samostatnosti Československého štátu, Deklarácia Slovenského národa v T. Sv. Martine 30. októbra 1918, Výzva Českoslov. Nár. výboru k slovenskému ľudu, Ohlas k Slovákom 15. novembra 1918, Slovenskí poslanci slovenskému ľudu*) (Šrobár, 1920, s. 27 – 45).

⁵ Šrobárov podiel spočíval v laickom priblížení základných otázok teórie demokracie a v uvádzaní príkladov z politickej praxe.

Z dôvodov politicky účelovej prezentácie demokracie **Šrobár** bol nútený vyhnúť sa zložitým explikáciám pojmových abstrakcií, konfrontačným opisom typov demokracie, teoreticko-kritickým reflexiám liberálnych hodnôt, ale napríklad aj otázka typu: je pre liberálnu spoločnosť lepšia priama alebo odvodená (zastupiteľská) demokracia? **Šrobár** sledujúci dobovú vnútropolitickú a geopolitickú situáciu, poučený Masarykovou politickou filozofiou a viacerými teóriami liberálnej demokracie rýchlo pochopil, že dominantné postavenie v novom československom štáte môže mať iba nepriama demokracia realizovaná zvolenými predstaviteľmi československého občianstva. Z uvedeného dôvodu sa prihlásil ku klasickej liberálnej demokracii parlamentného typu a stal sa jej obhajcom a realizátorom.

Uvedený Šrobárov príklon je evidentný už v prvej kapitole knihy, ktorá je venovaná trojakej moci v republike – *zákonodamej, výkonnej, súdnej*. Svojou voľbou sa prihlásil k tradícii typu liberálnej demokracie, ktorú začali **John Locke** a **Charles Luis Montesquieu** odmietnutím absolutistickej vlády z Božej milosti a nastolením právnych a politických mechanizmov riadenia spoločenských procesov⁶. Oproti zakladateľom tejto tradície bol veľmi striktný v požiadavke oddelenia jednotlivých typov moci a ich zvrchovanosti odvíjajúcej sa od vôle ľudu. Okrem toho vymedzil podstatné znaky dobre zorganizovaného demokratického štátu, ktoré sú predpokladom osobnej a politickej slobody a hospodárskej prosperity štátu: 1. Každá moc musí byť kontrolovaná, osobitne výkonná moc štátu – vláda musí byť pod kontrolou parlamentu a verejnej mienky. 2. Osoby, ktoré reprezentujú uvedené tri zložky moci musia byť vzdelané, charakterné a nestranné, nesmú povyšovať osobné alebo skupinové záujmy nad záujmy občianskej verejnosti, národa a štátu. 3. Zástupcovia vôle občanov – zákonodarný zbor, ktorý „je najdôležitejším činiteľom v štáte“, mal by byť zložený z „ľudí spravodlivých, čestných a rozumných“, mal by tvoriť zákony, ktoré sú kompatibilné s vôľou občanov, nie s vôľou politických subjektov či skupín občanov. 4. Predpokladom dobre zorganizovanej parlamentnej demokracie sú profesionálne školení úradníci, ktorých povinnosťou je plniť svoje

⁶ **J. Locke** vniesol do liberálnej demokracie ako prvý zásadu delby moci; za dominantnú považoval zákonodarnú moc, pričom ďalšie dve moci – výkonnú a federatívnu moc – považoval za navzájom oddelené, ale zároveň podriadené legislatíve. **Ch. L. Montesquieu** dospel k relatívne optimálnemu konštitučnému liberálnemu systému, ktorého hlavným znakom bolo premyslené rozdelenie zákonodamej a výkonnej moci ako rovnocenných moci (federatívna moc zaoberajúca sa otázkami zahraničnej politiky a medzinárodnej bezpečnosti štátu bola podriadená výkonnej moci); ako nový prvok v tomto systéme moci v štáte zaviedol súdnu moc. Týmto delením moci zásadným spôsobom nastolil problém právneho štátu, ktorý sa stal inherentnou súčasťou všetkých liberálnych teórií demokracie.

úlohy „čestne a nezištne“. Túto úlohu považoval **Šrobár** za jednu z najdôležitejších úloh prechodu od teokracie k demokracii.

Teória liberálnej demokracie dominantne reflektuje pojem *slobody*. Z uvedeného dôvodu **Šrobár** dáva reflexii tohto pojmu značný priestor v druhej kapitole práce. Jeho chápanie pojmu slobody sa primárne viaže na jednu z centrálnych verejných hodnôt – *osobnú slobodu*, čo zodpovedá Masarykovmu pojmu „*silnej individuality*“ majúcej zmysel pre štát, administratívu a zákon. Osobná sloboda sa môže rozvíjať, podľa **Šrobára**, len v slobodnom („*sporiadanom*“) štáte, ktorý sa zastáva princípu zvrchovanosti zákona: „...každý občan má mať zákonom zaručenú osobnú slobodu... Štát má vydať zákony, podľa ktorých možno na zodpovednosť ťahať každého..., ak porušuje zákony a obmedzuje slobodu, zaručenú každému občanovi štátnymi zákonmi.“ (Šrobár, 1920, s. 6) Hranice osobnej slobody sú dané stavom zákonnosti v slobodnom štáte. Čím je slobodnejší štát, tým je liberálnejšie zákonodarstvo, rozvinutejší systém osobných slobôd a širší základ pre politické ideály. **Šrobár** si bol vedomý toho, že nový štát nemôže budovať pozitívnu teóriu slobody, pretože na takýto typ slobody, ktorý definuje občana ako autonómneho jedinca bez vonkajšieho obmedzenia jeho osobných slobôd, československá spoločnosť po roku 1918 nebola zďaleka pripravená. Z uvedeného dôvodu mu viac vyhovovala koncepcia *negatívnej* slobody, ktorá predpokladala vonkajšie, to značí právne obmedzenie osobnej slobody jednotlivca (bližšie Berlin, 1999, s. 213 – 280). Rozvinutý systém osobných slobôd predpokladá budovanie moderného individualizmu, ktorého základom je popri právnych obmedzeniach aj mravná obroda v súkromnom živote, čo **Šrobár** často zdôrazňoval: „Človek so zdravým rozumom, vychovaný dľa mravných zásad kresťanských, nikdy nezabudne, čo konať smie a môže.“ (Šrobár, 1920, s. 7) Moderný individualizmus predpokladá slobodu aj pri kritizovaní, revidovaní, zdôvodňovaní, slobodu tolerovania zmeny a rozmanitosti, rešpektovania práva iných bez ohľadu na to, či majú tie isté ciele a ideály, resp. tých, čo sami rešpektujú liberálne hodnoty.

Predpokladom politickej slobody, ktorú **Šrobár** vyzdvihuje popri osobnej slobode, sú verejná mienka a rozličné podoby kritiky a autokritiky. V Masarykovej koncepcii liberálneho štátu je položený dôraz na *prirodzené ľudské práva*. Osobitne pripomína slobodu myslenia, slova a kritiky, ako na podstatné a neodmysliteľné znaky demokracie. Nie náhodou **Šrobár**, ktorý sa inšpiroval Masarykovou politickou filozofiou, uvádza ako tretiu podstatnú črtu demokracie „*štvrtú moc*“ – slobodnú tlač. Tá, podľa neho, formuje najviac verejnú mienku. Sloboda verejnej mienky je zasa podmienkou politickej slobody občanov v slobodnom štáte: „Bez novín vo vzdelanom štáte nebol by žiaden politický život, žiadna spoločenská činnosť, žiadna kontrola

úradníkov, politikov, súdov. Bez novin nikto by nevedel, či zákony sa plnia, či úradníci poctivo slúžia, či zákonodárci vynášajú zákony v prospech jednotlivých vrstiev národa a či na prospech štátu.“ (Šrobár, 1920, s. 8) Slobodná tlač sa pre **Šrobára** stáva dôležitým činiteľom mravnej obrody spoločnosti a v rámci nej aj mravnej obrody politiky: „Čím je svedomie u jednotlivcov, tým je slobodná tlač pre spoločnosť.“ (Šrobár, 1920, s. 8) Sloboda tlače zabezpečuje právo kritiky celého štátneho a verejného aparátu vôbec a kritiku jednotlivcov. Kritika je predpokladom a metódou demokratickej politiky. Z toho vyplýva, že slobodná tlač ako „*bašta verejných slobôd*“ musí byť pod ochranou zákonov a novinár ako „*svedomie spoločnosti*“ a „*najvyšší dozorca nad zákonmi a mravnosťou*“ musí vykonávať svoje povolanie profesionálne a musí mať vysoký mravný kredit. Novinár, ktorý nie je vzdelaný a nespráva sa podľa mravných náboženských noriem problematizuje vlastnú osobnú slobodu a znehodnocuje princíp osobnej slobody vo všeobecnosti. V tejto súvislosti **Šrobár** upozorňuje na dôležitú zásadu, že „...ako majú byť zákony na ochranu slobodnej tlače, tak musia byť aj prísne zákony proti zneužívaniu tejto slobody.“ (Šrobár, 1920, s. 10)

Ďalšími podmienkami dobre usporiadanej liberálnej spoločnosti sú, podľa **Šrobára**, sloboda spolčovania a zhromažďovania a majetková sloboda. Všetky tri typy prirodzených ľudských slobôd by mali primárne rozvíjať princípy verejného záujmu (vzdelanosť, rovnosť, demokracia).

V nasledujúcej kapitole práce si **Šrobár** dáva fundamentálnu otázku z hľadiska teórie demokracie: „*Sloboda či rovnosť?*“ Navodzuje ňou problém verejného zdôvodňovania slobody v liberálnej demokracii. Uvažovanie o tejto otázke je podmienené realitou vzniknutého štátu, v ktorom do popredia vystupuje predovšetkým problém sociálnej spravodlivosti vnímaný ako podmienka demokratického rozvoja československej spoločnosti. **Šrobár** túto otázku nastoľuje v súvislosti s tzv. *malými ľuďmi* (mal na mysli nemajetných ľudí žijúcich z práce svojich rúk: robotníci, nádenníci, remeselníci, živnostníci...), ktorí sa pričínili o založenie štátu, postupne nadobudli osobné a politické práva, avšak nedosiahli takú rovnosť príležitostí rozvíjať svoje fyzické a intelektuálne danosti ako majetní ľudia. Stredobodom jeho pozornosti je otázka *rovnosti*. Vychádza z predpokladu univerzalizmu ľudského sveta, podľa ktorého všetci ľudia majú rovnakú mravnú hodnotu: „...*sme všetci z jedných prarodičov ... sme všetci na obraz boží stvorení ... všetci prídeme do zeme a bez rozdielu a rovnako v nej zotlíeme.*“ (Šrobár, 1920, s. 17) Tzv. prirodzené ľudské (občianske) práva, podobne ako sociálne práva nemôžu byť, zdôrazňuje **Šrobár**, vyhradené len pre určitých jednotlivcov alebo len pre určitú skupinu ľudí. Každý človek by mal dostať rovnosť príležitostí, resp. možností. V tejto

téze klasického liberalizmu (Mill, J. S., 2001, s. 30 – 82) bol **Šrobár** výpovedne presvedčivý.

Inak to bolo s odpoveďou na otázku, ako by sa mali uplatňovať v praxi princípy sociálnej spravodlivosti, resp. rovnosti príležitostí. V tomto bode mu nepomohli žiadne dovtedajšie teórie liberalizmu, pretože na ňu nepoznali univerzálnu odpoveď. Treba uviesť, že rozdielne názory na podstatu sociálnej spravodlivosti pretrvávajú medzi liberálmi dodnes. **Šrobár** vo svojej odpovedi využil dve skutočnosti. Prvou bola negatívna skúsenosť s riešením sociálnych nerovností v revolučnom Rusku a druhou bol vznik novej republiky, ktorý mal ideálnu príležitosť nielen nastoliť, ale aj riešiť otázku rovnosti v štáte. Z uvedeného dôvodu navrhol „podmienkovú“ (Šrobár, 1920, s. 19) rovnosť: „*Ide tedy nie o samú rovnosť, ale o podmienku, aby ľudia rovným spôsobom mohli si nadobudnúť a zabezpečiť toľko majetku, koľko sa vyžaduje k ich blahobytu a spokojnosti*“. Čo to konkrétne znamená? Nejde mu o zákonné prerozdelenie majetku (pod majetkom väčšinou rozumie pôdu) na úplne rovné čiastky, hoci sa nebráni prijatiu zákona v novej republike na rozdelenie „tisíc jutrových veľkostatkov“ medzi tú časť obyvateľstva, ktorá „*chce zem s láskou obrábať a svoje živobytie zabezpečiť*.“ (Šrobár, 1920, s. 19) Uvedomuje si, že uvedený typ rovnosti by nastolil novú nerovnosť, pretože zákonnosť sa netýka biologických daností človeka, ktoré svojou podstatou sú vysoko individuálne, jedinečné⁷. Pre sociálnu rovnosť by mal štát vytvoriť predpoklady tým spôsobom, že splní podmienku rovnosti svojim obyvateľom, aby mohli „*žiť ľudským životom*“ (Šrobár, 1920, s. 19), pričom „*rovnosť možno zaviesť a udržať len v tom národe, ktorý je vzdelaný, cnostný a rozumný*.“ (Šrobár, 1920, s. 20) Toto riešenie bolo Šrobárovou víziou ideálneho riešenia sociálnej spravodlivosti v novom štáte.

V ďalších častiach svojej knižnej práce sa **Šrobár** usiloval dokázať, že jeho vízia demokracie má konkrétne zakotvenie v praktickom spoločensko-politickom živote mladej republiky. Vzhľadom na skutočnosť, že Šrobárova predstava demokratickej spoločnosti je orientovaná na pojem slobody v širokom zmysle slova, nemohli v jej reflexii absentovať úvahy o slobode svedomia a presvedčenia. V tomto smere sa **Šrobár** musel vyrovnáť, podobne ako **Masaryk**, s náboženskou otázkou. Treba povedať, že to nebola jednoduchá úloha. V značnej miere mu pomohol **Masaryk**, ktorého predstava nového štátu predpokladala silnú vieru v Prozreteľnosť, pričom

⁷ V tomto zmysle vystihol danú skutočnosť v poznámke, že „...človek od prírody kráča k nerovnosti a s tým väčším zápalom, čím viacej žije smyslým životom. Ľudia milujú rozkoše, nádheru, záhalku a vyznamenania. Ľudí svádza nadbytok a politická moc k tomu, aby druhých potlačovali.“ (Šrobár, 1920, s. 19)

náboženstvo a cirkev vnímal ako silné opory demokracie založenej na humanite. Nie je našou úlohou hodnotiť Šrobárov vzťah k náboženstvu, pretože je to téma na samostatnú štúdiu. Chceme iba naznačiť, že v súlade so svojou predstavou osobnej slobody a liberálnej demokracie bránil slobodu svedomia a náboženského presvedčenia, ktoré považoval za základ mravného, sociálneho a politického života v novom štáte, za pozitívny korektív k hriechom modernej doby, najmä k pragmatizmu, no zároveň nesúhlasil s niektorými tendenciami cirkevného absolutizmu a dogmatizmu, klerikalizmu, kňazskej teokracie a politického zneužívania náboženskej viery⁸.

Ďalšie časti knihy sú podnetné z dôvodu, že orientujú čitateľa vo výhodách demokratického štátneho zriadenia v porovnaní s predchádzajúcim monarchistickým zriadením. **Šrobár** nastoľuje najmä také témy (práca v demokracii, podnikateľská iniciatíva, vzdelanie vo vzťahu k tvorbe politických slobôd, moderný štát a volebné právo, politika ako vyrovnávajúca moc v štáte, kultúra a umenie v demokracii, alkoholizmus a demokracia, žena v demokracii, kapitál vo vzťahu k slobode a rovnosti v liberálnej demokracii), ktoré sú dôležité z hľadiska konsolidácie demokratického režimu, z hľadiska transformácie monarchistického režimu na režim demokratického typu, ale aj z pohľadu spôsobov dosahovania politických, hospodárskych, humanistických cieľov, pluralizácie politického života, spôsobov uplatňovania politickej moci a iné.

Konkrétnejší pohľad na reflexie uvedených tém ukazuje **Šrobára** ako človeka a politika, ktorý si uvedomoval dôležitosť demokratických cností občana pre vytvorenie občianskej spoločnosti v novom štáte.

V úvodnej kapitole k problematike práce vyzdvihol skutočnosť, že v dobre spravovanej demokracii má človek cenu sám o sebe. Jeho hodnota sa dvíha tým, že zdokonaľuje svoje duševné a fyzické danosti, že „*zdokonaľuje seba samého*“ prácou. Moderný štát, ktorý pozná *cenu práce*, vytvára také zákonodarstvo, ktoré ochraňuje „*prácu a pracovníkov*“. Ako dôkaz uvedenej snahy o pozdvihnutie demokracie na vyššiu úroveň uvádza zavedenie osemhodinovej pracovnej doby v Československej republike, čo bola v tom čase udalosť dejinného významu. V tejto súvislosti je potrebné vyzdvihnúť Šrobárov postoj k otázke druhu práce: odmietol preferovanie duševnej práce na úkor fyzických druhov pracovnej činnosti a navrhol, že jediným meradlom hodnoty práce by mala byť jej „*osožnosť*“: „*Práca musí byť osožná, ak má slúžiť nejakému vyššiemu cieľu, nejakej potrebe prospešnej tomu, kto ju koná, lebo*

⁸ Porovnaj kapitoly: *Sloboda svedomia, Pomer náboženského citu k demokracii, Voľba kňazov, O náboženskej nesnášlivosti. Klerikalizmus.* (Šrobár, 1920, s. 23 – 46)

pre koho ju koná.“ (Šrobár, 1920, s. 7) Okrem toho, dáva dôraz na deľbu práce, na primeranú odmenu za pracovné výkony a na povinnosť štátu „*vychovávať k práci*“.

Šrobár si uvedomil aj to, že nový štát, ak chce byť úspešný v budovaní demokratického zriadenia, musí vytvoriť podmienky pre zmeny v myslení a podnikaní svojich občanov. Nie náhodou upozornil na princíp samostatnosti v podnikateľských aktivitách a zodpovednosti v otázkach občianskych cností⁹. Kým prvý princíp by sa mal, podľa **Šrobára**, presadiť na území celej republiky, druhú podmienku demokratickej konsolidácie adresuje najmä slovenskej časti republiky, pričom upozorňuje na potrebu občiansky sa vysporiadať s takými neduhmi monarchistického zriadenia ako sú úžera, a tzv. „*keľasťvo*“, t. j. obchodovanie na čierno za neprimerané ceny.

Problematike *vzdelanosti* a jej vplyvu na kvalitu demokratickej občianskej spoločnosti venuje **Šrobár** primeranú pozornosť¹⁰. Uvedomil si, že rozšírenie demokracie v novej republike umožní iba vzdelávanie občanov v otázkach demokracie. Vzdelaný občan je vnútorne odolný voči všetkým prejavom politickej demagógie, proti „*štvavým vodcom a proti nestálosti politických slobôd, proti zbytočným bojom, ktoré často vznikajú medzi jednotlivými triedami a ktoré nesvedomiti štváči umele vyvolávajú v širokých masách národa.*“ (Šrobár, 1920, s. 13) Vychádza pritom z prijatej východiskovej tézy politickej moci, že „*všetka moc pochodí z ľudu*“. Z toho mu vyplynul záver, že „*ľud sám musí stáť na vysokom stupni vzdelanosti, aby týmto otázkam predne sám rozumel...*“ (Šrobár, 1920, s. 14). Aké podoby významu vzdelanosti v demokratickom štáte **Šrobár** vidí?

1. Človeku dáva pevné sebavedomie: vie rozoznať to, čo mu škodí, od toho, čo mu prospieva;
2. Vzdelaný človek pozná hodnotu práce, kultúry, tradície, životného prostredia, vedeckých objavov.
3. Vzdelanosť učí mravnosti, skromnosti, zdokonaľovaniu osobnej kultúry, tolerancii, empatii, prezieravosti.

Šrobár pripomína veľmi podstatnú súvislosť medzi vzdelanosťou a otázkou všeobecného volebného práva. Z politických dejín Európy je dostatočne známy fakt, že rozširovanie volebného práva bolo vždy úzko spojené s pokrokom aj v etnicko-emancipačných otázkach. K tomu dodáva: „*Kto nevie poznať svoj opravdový prospech, je neschopný a nehodný voliť tých, ktorí majú riadiť prospech všetkých. Dá-li sa volebné právo nevzdelanému národu, upadne čoskoro do anarchie a ešte*

⁹ Kapitola *Samostatná podnikavosť* (Šrobár, 1920, s. 10 – 12).

¹⁰ Kapitola *Vzdelanosť* (Šrobár, 1920, s. 13 – 20).

skorej do despotizmu, a naopak národ osvietený skoro sa stane národom slobodným a svoju slobodu si zachová, lebo vie slobodu dobre užívať.“ (Šrobár, 1920, s. 16)

Otázka vzdelanosti v novej republike sa úzko viazala aj na riešenie troch problémových okruhov: sociálneho, náboženského, politického. **Vavro Šrobár** si uvedomoval, že uvedené otázky musia byť nielen dobre koncepcne premyslené, vzájomne skoorinované, ale aj adekvátnym spôsobom predstavené občianskej verejnosti. Mal obavu najmä z toho, aby sa nezanedbala informovanosť o tejto problematike z pozície štátnych orgánov. A treba povedať, že išlo o závažné úlohy. V sociálnej oblasti sa mala presadiť reforma robotníckej otázky, v náboženskej sfére išlo o riešenie problematiky, „*či nemravný, nesvedomitý a sebecký človek má v štáte užívať tie isté slobody a ten istý blahobyť, ako človek skromný, čestný, vzdelaný a mravný*“ (Šrobár, 1920, s. 18), a politická otázka bola spojená s hlavnou požiadavkou moderného štátu: rovnosť a sloboda občanov; v praktickom živote to malo znamenať, že každý občan bez rozdielu svojej stranícko-politickej, náboženskej a etnickej orientácie mal mať všetky výhody štátneho zriadenia. Pri uvažovaní o tomto okruhu politických tém dospel k vlastnej definícii politiky, ktorá z hľadiska teórie politiky má osobité postavenie, pretože zdôrazňuje úlohu „*vyrovnávajúcej moci v štáte*.“ (Šrobár, 1920, s. 18)

Šrobár nezabudol zaradiť medzi demokratické cnosti občianskej spoločnosti aj „*zušľachtovanie*“ tela a ducha. Vyzdvihol známe sokolské spolky, ktoré vnímal ako nositeľov národnej jednoty a šíriteľov národného povedomia, národnej osvety, oporou štátu v presadzovaní liberálnej demokracie. Podobne dal najavo svoj pozitívny vzťah k takej forme zábavy, ktorá „*uľavuje horkosť duše*“ a „*unáša človeka do ríše krásy a dobra*.“ (Šrobár, 1920, s. 23) Na druhej strane vystríhal pred všetkými formami „*ľahkej*“ zábavy. V súvislosti s uvedeným typom zábavy pripomínal negatívne dôsledky alkoholu na človeka, na jeho duševné a telesné zdravie. V tomto zmysle sa prejavil nielen ako lekár, ale aj ako pokračovateľ štúrovských tradícií spolkov miernosti zameraných na osvetovú protialkoholickú činnosť.

Z hľadiska tvorby občianskej spoločnosti a liberálnej demokracie Šrobárova kniha predstavuje pokrok aj v tom, ako sa vyrovnala s otázkou *ženskej emancipácie*. Jej autor si bol vedomý fyziologických rozdielov medzi ženou a mužom, ale aj tradičných stereotypov v názore na úlohu ženy v spoločnosti a rodine. Problém emancipácie žien preto videl veľmi realisticky, na úrovni moderného demokratického diskurzu: „*Moderná doba vyhodila na povrch heslo emancipácie žien, ale myslím, že to, čo rozumieme pod emancipovanou ženou, je veľký omyl našej doby. Ženy sa emancipovali len zovňajškom, nie dľa duše a srdca. Emancipovaná žena dľa*

bežného názoru je tá, ktorá fajčí, pije, lumpuje, zaháľa, oblieka sa výstredne, drzé reči rozpráva, tedy napodobňuje všetky špatné stránky mužskej emancipácie. Emancipácia dnešnej doby nesiahá do hĺbky rodinného života. Emancipovať by nemalo znamenať toľko, čo urobiť zo ženy iného tvora, podobného mužovi, ale prehliť a ušľachtiť všetko to, čo drieme v žene a čím sa práve ženská povaha líši od povahy mužovej. Emancipácia má robiť zo ženy zaostalej ženu dokonalejšiu a nie ženu podobnú mužovi, lebo toho cieľa žiadna emancipácia nikdy nedosiahne.“ (Šrobár, 1920, s. 35) Pripomína, že v novom štáte dostanú ženy volebné právo a s ňou veľkú zodpovednosť za vývoj občianskej spoločnosti. Podobné úlohy ich čakajú v politike. Do nej by mali priniesť opak vlastností, ktorými sa vyznačuje mužský princíp v politike („surovosť“, „bezohľadnosť“). Vystríha ich pred spájaním politiky s náboženstvom: „Kostol, spovedelnica a modlitba nikdy nemajú patriť do politiky, a čo sa na týchto svätých miestach koná, má byť povýšené nad všetku dennú politiku. Chrám je miestom slova Božieho a kto učiní z chrámu kortešské miesto, ten znižuje náboženský cit a chrám na špelunku, v ktorej ľudia omámení pijatkou a rozpálení hnevom zabúdajú na svoju ľudskú dôstojnosť.“ (Šrobár, 1920, s. 37) V širokom priestore politických aktivít **Šrobár** vyčleňuje ženám najmä oblasť sociálnej politiky, ktorú nazýva „nepolitickou politikou.“ (Šrobár, 1920, s. 38) Tento dosť netradičný pojem použil pravdepodobne z dôvodu, že sociálny rozmer politiky sa v tom čase nespájal tak úzko so všeobecným politickým diskurzom, ako je to dnes.

„V demokratickom štáte mal by byť zákon proti nádhere a bolo by treba trestať každého, kto sa oddáva rozkošníctvu a nádhere. Demokracia má podporovať prostotu mravov a skromnosť v odeve a v žití.“ (Šrobár, 1920, s. 41) Tento výrok je Šrobárovým záverom na tému „nádhera“, ktorú zaradil do svojej knihy. Usiloval sa v nej upozorniť na negatívne dôsledky materiálneho bohatstva v spôsobe života ľudí. Jeho postoje v tejto otázke sú však problematické. Na jednej strane majú síce jeho závery z pozorovania života bohatých a chudobných ľudí vysokú výpovednú hodnotu, no nevystihujú celý problém „záľuby v krásy“ a už vôbec nemožno podľa nich legislatívne „nastaviť“ hranice vkusu a „prepychu“. Demokratický štát s prívlastkom *liberálny* by nemal zákonom upravovať také spoločenské javy, ktoré majú základ nielen vo finančnej sfére, ale aj vo vrodenných predpokladoch pre vnímanie estetickéj kategórie krásna. Z tohto pohľadu nie je výpovedne korektné Šrobárovo konštatovanie, že „človek vznešený... odieva sa do prostého odevu“ a „nádhera sama o sebe zvádza ľudí k márnivosti a v druhých budí závisť a preto je dvojnásobnou mravnou otravou.“ (Šrobár, 1920, s. 40) V uvedenom postoji sa prejavila Šrobárova tendencia vnímať umenie viac v jeho osvetovo-utilitaristickom

a funkcionalistickom rozmere než v komplexnejších estetických kategóriách. Napokon, to čo napísal v kapitolke *Verejná nádhera v demokracii*, iba potvrdzuje, že jeho jednoznačne formulované stanoviská v tejto otázke mohli byť kontraproduktívne smerom k umeleckému svetu, ktorý začiatkom 20. storočia bol orientovaný na modernistickú estetiku zdôrazňujúcu autentický osobnostný profil umelca: „Ak pripustíme, že nádhera vyplýva zo záľuby krásy a že tedy z tohto citu vyvierá láska k umeniu, tak len jedna jediná nádhera je v demokracii prípustná a síce taká nádhera, ktorá slúži bez rozdielu každému... V demokratickom štáte toto je jediná nádhera, ktorá je oprávnená... V demokratickom štáte mali by umelci zobrazovať tradície národa, slávy jeho doby, alebo výjavy zo života veľkých mužov, jeho hnutia za slobodu a pokrok, za slobodu svedomia a neodvislosť, jeho túžby a nádeje, alebo vôbec predmety, ktoré akýmkoľvek spôsobom zošľachtujú ľudského ducha, budia v ňom lásku k vlasti, k rodnému kraju a svojmu národu. Čím je bližšie umenie k životu národa, tým si ho národ viac cení a tým silnejšie vplýva na rozvoj jeho citov a ducha. Umenie, ktoré slúži len záľube jednotlivcov, je tiež oprávnené, ale za to umenie nech si zaplatia labužníci, ako za dobrý obed, ale takéto umenie nech nikdy nepoužíva prednosti pre umením, ktoré slúži celému národu.“ (Šrobár, 1920, s. 42 – 43)

Záver

V závere svojej knihy (*Výhody demokracie*) Šrobár predložil v zhutnenej podobe čitateľovi výhody, ale aj možnosti i úskalia budovaného politického systému v Československej republike. Možno ich zhrnúť do nasledujúcich bodov:

1. Cieľom demokracie je, aby čo najväčší počet občanov slušne žil, aby dosiahol dobrú životnú úroveň, rozvinutý systém osobných a kolektívnych slobôd a rovnosť v právach a možnostiach realizovať tieto slobody.
2. V demokracii nemajú byť chudobní a žobráci. Demokratický štát sa má postarať o tých, ktorí sú zdravotne handicapovaní.
3. Hlavnou povinnosťou demokratickej vlády je zaistenie poriadku a slobody v štáte.
4. V demokratickom štáte niet poddaných, sú len občania.
5. Občanom je ten, kto si sám slobodne volí svojich štátnych „úradníkov“ a tí vykonávajú moc v jeho mene.
6. Demokratické zriadenie štátu vzdeláva občanov a učí ich politicky myslieť.
7. Každý občan je „zákonodarcom“ tým, že volí svojich zástupcov do parlamentu.

8. Zákony v demokratickom štáte sa robia v mene všetkých občanov.
9. Zákony sú vtedy dobré, keď majú svoju legitimitu a legalitu.
10. V demokratickom štáte má dôležitú úlohu „udržania poriadku v mene zákona“ polícia.
11. Vojsko slúži v demokratickom štáte na stráženie zákonov a nariadení vlády a na obranu proti vonkajším nepriateľom štátu.
12. Dobre fungujúce demokratické zriadenie zabráni vzniku sociálnych nerovností, ktoré sú príčinou revolúcií.
13. Hlavnou podmienkou toho, aby sa udržala demokracia v štáte je, aby občania boli mravní, vzdelaní a aby dôstojne užívali výhody demokratického zriadenia.
14. V demokratickej spoločnosti má dôležitú úlohu vnútorná a zahraničná politika štátu.
15. Najlepšou formou politického diskurzu je realizmus v politike, ktorý sa prejavuje uprednostňovaním „dohody“ v politických rokovaniach.
16. K demokracii možno dospieť len postupne. Aj po vzniku demokratického zriadenia v štáte zostávajú sociálne nerovnosti a ľudia sa nestávajú „naraz“ občanmi.

Uvedené znaky demokracie radia **Vavra Šrobára** k tým teoretikom demokracie, ktorí ju vnímali ako liberálny model usporiadania štátneho zriadenia, ako dobrý spôsob života občiansky orientovanej spoločnosti. **Šrobár** sa touto publikáciou prezentoval pred čitateľskou verejnosťou v zlomovom období československých politických dejín ako dobre poučený teoretik liberálnej demokracie, ktorý je pripravený realizovať v praktickej politike svoje predstavy o demokratickom smerovaní Československej republiky.

Literatúra:

- BERLIN, I. 1999. *Čtyři eseje o svobodě*. Prostor. Praha: Prostor, 1999. 332 s. ISBN 80-7260-004-4.
- GBÚROVÁ, M. – DOBIAŠ, D. 2014. *Idea liberalizmu v európskom a slovenskom politickom myslení*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014. 330 s. ISBN 9788081521959.
- HLAS (časopis). [cit. 12. 2. 2017]. Dostupné na internete [https://sk.wikipedia.org/wiki/Hlas_\(%C4%8Dasopis\)](https://sk.wikipedia.org/wiki/Hlas_(%C4%8Dasopis))
- HODŽA, M. 1904. Realism v nás. In *Hlas*, roč. 6, 1904, č. 6 – 11, s. 164.

- KLOBUCKÝ, R. 2006. *Hlasistické hnutie: národ a sociológia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV Bratislava, 2006, 172 s. ISBN 80-85544-51-2.
- MILL, J. S. 2001. *O politickej slobode*. Kalligram: Bratislava, 2001. 175 s. ISBN 80-7149-405-4.
- ŠROBÁR, V. 1920. *Vláda ľudu v demokracii. I. Počiatky Československej republiky; II. Čo je demokratická republika*. Praha: Nákladom uč. Spoločnosti „Práca“, 1920, 52 s.
- ŠROBÁR, V. 1946. *Z môjho života*. Praha: Nákladom Fr. Borového, 1946. 545 s.
- ŠTEFÁNEK, A. 1903. Novoveká filozofia a Slováci. In *Hlas*, roč. 5, 1903, č. 3, s. 357.